

8. Csokonai Vitéz Mihály dalköltészetének stíluszintézise a rokokótól a népiességig

- Élete, irodalomtörténeti helye
- Lírája, dalköltészete
- Az én poézisom természete
- A boldogság
- Tartózkodó kérelem
- A Reményhez
- Szerелеmdal a csikóbőrös kulacshoz
- Szegény Zsuzsi a táborozáskor

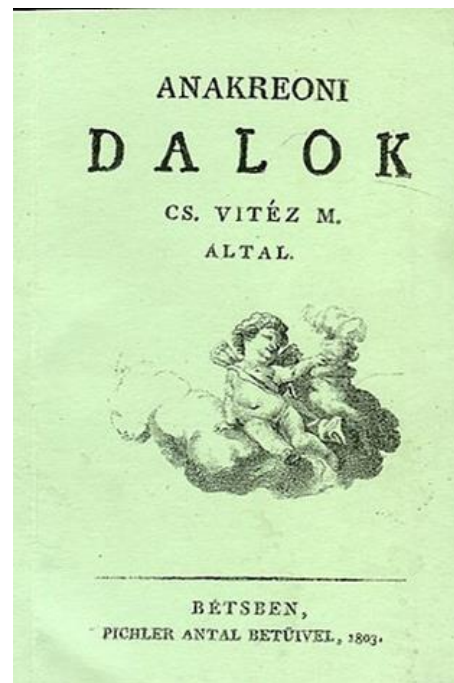
Élete, irodalomtörténeti helye

- Csokonai (1773-1805) Debrecenben született, apja borbély és seborvos. 1795-ig a Debreceni Református Kollégiumban tanul. Kiváló diák, tanít is
- 1795-ben kicsapják. Ettől kezdve járja az országot, és keserves küzdelmet folytat a megélhetésért. Egy évet Sárospatakon tanul. Pozsonyban verses újságot ad ki (Diétai Magyar Múzsza), hogy mecénást találjon. Jár Komáromban, ahol 1797-ben megismerkedik legnagyobb szerelmével, Lillával. Csurgón helyettes tanár...
- 1802-től újra Debrecenben él, itt hal meg tüdőgyulladásban

- Berzsenyi mellett ő a magyar felvilágosodás legnagyobb alakja. Nagy érdeme, hogy **összegezte a felvilágosodás stílusirányzatait**. Elsősorban lírikus, de írt drámai és epikus műveket is
- **A méla Tempetői** című színműve a címszereplő költő kálváriájáról szól, aki hiába próbál mecénást találni, a nemesség nem támogatja az igazi kultúrát
- **Dorottya** című komikus eposza Kaposvárott játszódik az 1799-es farsangon. A vénlányok és a gavallérok viadaláról szól, amelyet isteni beavatkozás simít el: az aggszüzeket megfiatalítják és férjhez adják

Lírája, dalköltészete

- Lírai alkotásai közül érdemes kiemelni a felvilágosodás eszmeiségét hirdető ódáit (Az estve, Konstancinápoly, Az álom), a magányból erényt kovácsoló elégico-ódáit (A Magánossághoz, A tihanyi Ekhóhoz),
- Ezekben a klasszicizmus és a szentimentalizmus vegyül: felépítésükben az előbbi, hangulatvilágukban az utóbbi irányzathoz kapcsolódnak

- Csokonai dalainak többsége két verseskötetben jelent meg: **Anakreóni dalok** (1803), **Lilla-dalok** (1805). Mindkettőt maga a szerző állította össze, és látta el előszóval
- A Lilla-dalok az első nyomtatásban megjelent magyar versciklus. Felépítése a Lilla-szerelem történetét tükrözi: reményteli, boldog alkotások találhatók az elején, majd komorabbá válik a hangulat, a vége pedig „*orvosolhatatlan szomorú*”

Dalköltészetének jellemzői

- Az **Anakreóni dalok** 18 költeményének fele a **Lilla-dalok** 60 verse közé is bekerült. A két könyvben szereplő alkotásokra **főként a rokokó dekorativitása, játékossága és életöröme nyomja rá a bélyegét**; a felvilágosodás többi irányzata (klasszicizmus, szentimentalizmus) ennek rendelődik alá
- Számos versben a népiesség is megjelenik; de nem tisztán: rendszerint az is a rokokóval vegyül, ugyanakkor itt már nem mindig a rokokó a meghatározó, hanem olykor a népiesség dominál

- **A rokokó** stílusirányzata a barokkból nőtt ki, de nem a túlvilági, hanem **az evilági boldogságot helyezi a középpontba**. Fő témája a játékos udvarlás, a szerelmi élvődés, a finom erotika. Stílus eszközei közül fontos szerepet tölt be a dekorativitás, amely a részletek aprólékos kidolgozásával, miniatűr kultusszal társul
- A továbbiakban néhány konkrét alkotás elemzésével mutatjuk be Csokonai dalköltészetét. Ars poeticájának elemzését követően rokokó uralta dalköltészetét három, népiességét két verssel szemléltetjük

Az én poézisom természete

- A Lilla-dalok nyitánya **Az én poézisom természete** című ars poetica. A nyolc versszakból álló mű (az 1-2. és a 4-5. olvasható itt) két szerkezeti egységre osztható: az első három strófában keményen **elhatárolja magát a szentimentalizmus érzékeny lírájától** (Hervey, Young). A maradékban saját költői törekvéseiről vall: **ő a szerelem és az élet nyújtotta élvezetek költője kíván lenni**. Életfilozófiáját így foglalja össze az Anakreóni dalok előszavában: *„Éljünk vidámon és minél kevesebb gonddal, mert egyszer meghalunk; ez a régi lyricusok philosophiája; ha pedig élnünk és örülnünk kell, hagyjunk élni és örülni másokat is, ez az egész emberiség philosophiája.”*
- Csokonai boldogságról alkotott felfogására főként a 14. századi perzsa költő, Háfiz és Anakreón hatott. Leginkább az **epikureizmusra** emlékeztet: **célja a fájdalommentesség, amelyet az élvezetek mértékletes élvezetével szeretne elérni**. Felfogása eltér kortársaiétól, akik a boldogság legfontosabb forrását a közösségért végzett munkában látták (Bessenyei, Kazinczy)

Sírhalmok, óh köd-lepte kertek,
Te szívborzasztó éjszaka!
Te alvilág vakablaka!
Ti holtak, akik itt heverték!
Ti múlandóság birtokának
Setétes völgyei,
Ahol petéces fantomának
Bóbiskolt Hervey!

Gyászhely! melytől lekünk irtódzik,
Hol minden érzésünk elhal,
Fülünk csak csendességet hall,
Szemünk a semmitől kapródzik,
Csak kupressz árnyékát láthatja
A holdnak fényinél,
Midőn azt bágyadtan ingatja
Egy sír-fuvallta szél.

(...)
Mások siralmas énekekkel
Bögettessék az óboát,
És holmi gyász-trenódiát
Rikassanak jajos versekkel.
Én ily kedvetlen embereknek
Nem lések egyike,
Legyen jutalma bár ezeknek
A kedves estike.

Nékem inkább oly bokréta
Árnyékozza képemet,
Melyet nyér a víg poéta,
Múltván a szépnemet:
Ezt a vidámbb múzsáknak
S a mosolygó gráciáknak
Fűzzék össze rózsaszínű újjai,
Élesztgessék borba ferdett csókjai(...)

A boldogság

Most jázminos lugasban,
E nyári hűvös estvén,
Lillámmal ülök együtt:
Lillám velem danolgat
És csókolódva tréfál,
Míg barna szép hajával
Zefir susogva játszik.

Itt egy üveg borocskát
A zöld gyepágyra tettem
És gyenge rózsaszállal
Száját be is csináltam,
Amott Anakreonnak
Kellő danái vannak
Kaskámba friss eperrel.

Egy öszveséggel így sok
Gyönyörűt, becsest ki látott?
S ki boldogabb Vitéznél?

- Az Anakreóni és a Lilla-dalok közé is bekerült ez a szép rokokó vers. **Két szerkezeti egységre** tagolható: Az első két strófa egy életképpel jeleníti meg a boldogságot, a harmadik két költői kérdése pedig értelmezi: azt hangsúlyozza, ennél nagyobb boldogság nincsen
- A költemény **kulcsmotívuma a kert**, amely Vörös Imre szerint négy szerepben fordul elő a felvilágosodásban: sorskert, a sztoikus megnyugvás kertje, mulatókert, a szerelem kertje. Itt az utóbbi két jelentés bomlik ki. A kert mellett **fontos szerepe van a szerelmi idill megjelenítésében természetnek, a bor mértékletes élvezetének, valamint a költészetnek** (Anakreon „kellő danái”, azaz kellemes dalai). **A középpontban a szerelmi évődés áll, a csókok és a tréfálkozás**
- Az alkotás formailag is anakreóni dal: negyedfeles metszet nélküli jambikus sorokból épül fel

Tartózkodó kérelem 1.

- Az életmű egyik legszebb darabja ez a dal, amely tökéletes formájával a klasszicizmushoz is kötődik. Első változata 1793-ban készült Egy tulipánthoz címmel, végleges formáját 1803-ban kapta meg
- A vers könnyed játékosságára, kecses eleganciájára a cím is utal. A beszélő azt ígéri: kér, de nem tolakodón, hanem udvariasan
- **Két részből áll: az első két strófában a lírai én szerelmet vall és bókol, a harmadikban választ kér.** Milyet? Vélhetően nem csupán a szerelem megvallását, hiszen azt a ragyogó szem, a harmatozó ajkak finom erotikája már kifejezte. Talán azt is: **a kedves kitart mellette, bármi történjék, a felesége lesz**

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek,
Gyönyörű kis tulipánt!

Szemeid szép ragyogása
Eleven hajnali tűz,
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd angyali szókkal,
Szeretőd amire kért:
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek válaszóért.

Tartózkodó kérelem 2.

- **A vers uralkodó szóképe a metafora**, amelyből összesen hetet találunk. Egyszerű metafora pld. a szenvedélyt jelző „szerelem tüze”, az egyszerre tulipántként és (gyógy)írként megjelenő kedves, a gyengédségre utaló „angyali szó” vagy „ambrózia csók”
- **A költeményben minden a gáláns vallomást átható életöröm szolgálatában áll.** Ezt érzékeltetik a **finomkodó kifejezések és a jelzők** (írja, angyali, gyönyörű, ambrózia)
- Ezt húzzák alá a **játékos ellentétek**: a „hatalmas” és „megemésztő” szerelem orvossága a „gyönyörű kis tulipánt” lehet, a tüzesen ragyogó szemek a harmatozó ajakkal kerülnek szembe...
- S ezt érzékelteti a **nagyfokú zeneiség** is, amelynek fő forrása a **szimultán ritmus és a bravúros rímelés**. A Tartózkodó kérelem valószínűleg az első tudatosan bimetrikussá formált vers a magyar irodalomban. Hangsúlyosan ritmizálva kétütemű nyolcasokból (4/4) és hetesekből áll (4/3), uralkodó verslába a ionicus a minore (uu--), amelyet Csokonai alkalmazott először anyanyelvünkön

A Reményhez

- A Lilla-dalok című ciklus utolsó verse **A Reményhez**. A legnagyobb magyar irodalomtörténész, Horváth János azt írta róla: „*a költő szerelmének verskoporsója*”, hiszen nemcsak a reménytől és Lillától búcsúzik el benne, hanem a szerelemtől is
- A Reményhez műfajilag összetettebb alkotás, mint az eddigiek. **Csak formája fűzi a dalhoz, beszédhelyzete az ódához, hangneme az elégiához köti**

- **Keretes szerkezetű.** Az első és az utolsó strófában a Reménnyel perlekedik a költő, amely biztatta, de elhagyta
- **A második és a harmadik versszakban a kert képe áll a középpontban;** előbbi idillje a boldog szerelmet idézi, az utóbbi tragikus értékpusztulása remény szertefoszlását mutatja be
- A vers végén megjelenik a halálvágy. **A** rokokóra jellemző játékosan **zenei forma** (pl. „trillák – Lillák”), azonban **felesel a komor tartalommal**. Érezzük: a költő felül fog emelkedni bánatán, kiheverheti a csalódást

Szerelem dal a csikóbőrös kulacshoz (1802)

- A mű már átvezet a népiességhez. Csokonai utolsó éveiben kezdett érdeklődni a népköltészet iránt. Eredményeit felhasználta, **ő írta az első népies helyzetdalokat**
- Közéjük tartozik ez a vers is, amely egyszerre **bordal és népies helyzetdal**, hiszen egy kissé kapatos parasztlegény helyzetében beszél a költő

- Szerkezete 3 pillérre épül: az 1., a 10. és a 18. versszakra. Ezekben a beszélő szerelmet vall imádott kulacsának. Az nyitányban így: *„Drága kincsem, galambocskám, Csikóbőrös kulacsocskám!/ Érted halok, érted élek,/ Száz leányért nem cseréllek”*
- A költemény **alapötlete: a kulacs és a szerelmi társ azonosítása**, amely már önmagában ironikus. Ám még inkább azzá teszi, hogy a kulacs egyedülálló kvalitásait szembe is állítja az asszonyok fogyatékoságaival. Ez a sajátosság az asszonycsúfolók irányába mozdítja el a bordalt: *„Karcsú derekadon a váll/ Halháj nélkül is szépen áll;/ Nem úgy ám, mint a Mancié,/ Vagy a majd megmondám kié.// Szép a hajad szép szála is,/ Ha kis csikó hordozta is,/ Nem akasztott ember haja,/ Mint a Trézi rőt vuklija.”*

Népies vonások

- A Szerелеmdalt nem csupán műfaja köti a népiességhez
- Hozzá kapcsolja a **versforma**. A négysoros, felező nyolcasokból felépülő dalstrófa, amelynek páronként gyakorta ragrímek kötnek össze
- Azzal rokonítják a népdalokra emlékeztető **megszólítások** (drága kincsem, galambocskám; kincsem, rubintom) és az **elnevezések**: Mancsi, Trézi

- A népdalokat idézik a **régies vagy népies kifejezések** (orca, kótog, kuckó, akó, pint, vukli, kotyogásod, csucsorodik), valamint **jellegzetes nyelvi fordulatok** (csak megintsem, együtt hálunk, ugye, kincsem)

- Ám ha közelebb hajolunk a műhöz, azt is látjuk: **a népiesség mellett ott van a klasszicizmus és a rokokó választékosabb stíluseszménye is.**

Sokszor épp a kettő összekapcsolása ad sajátos humort, frissességet a versnek, mint ebben a strófában: „*Édes a te danolásod,/ Jérce-forma kotyogásod:/ Kittykottyod innepi ének/ Bús szívemnek, szegénykének.*”

Szegény Zsuzsi a táborozáskor (1802)

- Akár az előző, ez a vers is **népies helyzetdal**. A költő nem a saját nevében beszél, hanem egy parasztlány, Zsuzsi helyzetében panaszolja el, hogy el kellett válnia szerelmétől, Jancsitól. A versnek emellett **balladaszerű vonásai** is vannak. Egy eseménysort helyez a centrumba, az előzményeket elhagyja, az előadásmód kihagyásos, szaggatott, ami még szomorúbbá, feszültebbé teszi
- A versforma megegyezik a Szerелеmdaléval: négysoros, ütemhangsúlyos verselésű dalstrófák felező nyolcasokkal, sok ragrímmeel. **A stílus népies vonásai tetten érhetők a szó- és névhasználatban** (pl. estve, kvártély parancsolat, Jancsi, Zsuzsi), **a nyelvi fordulatokban**: „*Jaj, talán elvált örökre!*”, „*árva gerlice módjára*”), a hangnem ugyanakkor szentimentalista, a műgond klasszicista vonás is

Estve jött a parancsolat
Viola-szín pecsét alatt,
Egy szép tavaszi éjszakán
Zörgettek Jancsim ablakán.

Éppen akkor vált el tőlem,
Vígan álmódott felőlem,
Kedvére pihent ágyában,
Engem ölelvén álmában:

Mikor bús trombitaszóra
Úlni kellett mindjárt lóra,
Elindulván a törökre;
Jaj! talán elvált örökre!

Sírva mentem kvártélyjáig
S onnan a kertek aljáig.
Indult nyelvem bús nótára,
Árva gerlice módjára.

Csákóját könnyel öntöztem,
Gyász pántlikám rákötöztem;
Tíz rózsát hinték lovára,
Százannyi csókot magára.

A lelke is sírt belőlem,
Mikor búcsút veve tőlem:
“Isten hozzád!” többet nem szólt,
Nyakamba borúlt s megcsókolt.